

Júdás, az elveszett tanítvány

■ FABINY TAMÁS

„Ki ez a Júdás, ki ez az áruló?” – teszi fel a kérdést Dietrich BONHOEFFER egyik, Júdásról szóló nagypénteki prédikációjában (2003, 196. o.). Ma is, ha Júdás nevét meghalljuk, az első szó, amelyet tár-sítunk hozzá: áruló. Ő volt az az ember, aki pénzért halálra adta Jézust. Ez a dolgozat azonban arra szeretné felhívni a figyelmet, hogy Júdás személye és története sokkal több volt, mint egyetlen cselekedet. Ő Jézus tanítványa volt. Jézus úgy hívta el a tizenkettőt, hogy előtte végigimádkozott egy éjszakát. *„Történt azokban a napokban, hogy kiment a hegyre imádkozni, és Istenhez imádkozva virasztotta át az éjszakát. Amikor megvirradt, odahívta tanítványait, és kiválasztott közülük tizenkettőt, akiket apostoloknak is nevezett.”* (Lk 6,12–13) Az itt felsoroltak között szerepel Júdás Iskáriótes is. Az ő tanítványi elhívása, sőt apostolnak nyilvánítása Lukács szerint a meghallgatott imádság eredménye.

Evangéliumi hagyomány – exegetikai súlypontok

Márk evangéliuma rendre nem azt írja Júdásról, hogy elárulta Jézust, hanem hogy „átadta” (παράδωμι) őt.¹ Fontos azonban az is, hogy Márk Júdást mindvégig a tizenkettő egyikeként nevezi meg. Ebből a szempontból jelentős az utolsó vacsora Júdás nevét nem említő mozzanata (Mk 14,20), amely megfogalmazás nem életszerű, mivel természetesebb volna Jézus szájából azt hallani, hogy „egy a tizenkettőből” (εἷς τῶν δώδεκα), amikor a tanítványokhoz beszél. Márknál az is figyelemre méltó, hogy nemcsak Júdás, hanem mind a tizenkettő Jézussal együtt mártogat a tálba. A gyanú árnyéka valamennyi tanítványra rávetül! Így sem az olvasó, sem a többi tanítvány nem tudja, hogy kiről is van szó (GNILKA 2000, 762. o.). Dramaturgiaiilag tehát Márk rendkívül izgalmas módon nyitva hagyja a kérdést, és azt sugallja, hogy bármelyik tanítvány Jézus árulója, átadója lehet. A márki gyülekezetet ez arra figyelmezteti, hogy a bukás veszélye kivétel nélkül mindenkit fenyeget, még a közösség rendszeresen úrvacsorával élő tagjait is. Márk evangéliumában jelentős még a csók motívuma is, amely nem különös jeladasként értendő, hanem a gyülekezetben kialakult hagyomány ápolásaként (DIECKMANN 1991, 255. o.).² Ez az ábrázolás is figyelmezteti a mindenkori gyülekezetet arra, hogy senki sem lehet biztos a dolgában: még egy tanítvány is potenciális áruló lehet, ő is elbukhat (BAUMBACH 1963, 96. o.; DÓKA 1996, 304. o.). Ebben az evangéliumban feltűnő, hogy Jézus perének leírásában egyáltalán nem történik utalás Júdásra. Valószínű, hogy Márk nem elvetemült árulóként, hanem egy tragikus szerep viselőjeként akarja bemutatni Júdást. Úgy tűnik, hogy teljesen hiányzik Júdás tettének motivációja. A legrégebbi kanonikus evangéliumban tehát Júdás meglehetősen színtelen figura, akire még nem rakódott rá semmiféle dehumanizáló és ördögi réteg.

Máté lényegében átveszi Márk Júdással kapcsolatos anyagát, azonban néhány ponton új hangsúlyt ad az elbeszéléseknek. A Mt 26,14–16 szakaszban, akárcsak Mk 14,10-ben Júdás az árulás szándékával keresi fel a főpapokat. Itt Júdás kérdezi meg tőlük, hogy mit adnának neki: „...a tanítvány áruba

¹ Vö. Mk 14,10; Mk 14,11; Mk 14,18; Mk14,21; Mk 14,42; Mk 14,44.

² Vö. Róm 16,16; 1Kor 16,20; 2Kor 13,12; 1Thessz 5,26; 1Pt 5,14.

bocsátja mesterét...” (SPINETOLI 1998, 700. o.). Ennek alapján azonnal megállapíthatjuk, hogy Márk szövegéhez képest Máté sötétebb színekkel festi meg Júdás alakját: azt sugallja, hogy az anyagi haszonszerzés vezérelte, és a kapzsiság bélyegét üti Júdásra. Az utolsó vacsorán Máté ugyancsak a márki hagyományt kiegészítve közli az árulóra vonatkozó kérdést. Az igazi mátéi csavar az, hogy Júdás egymaga kérdez rá arra, amit korábban a tanítványok együtt tudakoltak meg. Júdás öngyilkosságával kapcsolatban GRUNDMANN felhívja a figyelmet arra a korabeli törvényre, amely kimondja, hogy a hamis vádló olyan büntetést érdemel, amellyel az ő vádjai nyomán valakit sújtottak (1968, 550. o.). Júdás az ítéletet maga hajtja végre. A szakasz vizsgálata során kitűnik, hogy Máté igazi érdeklődése nem annyira Júdásra, mint inkább a főpapokra irányul. Őket a harminc ezüst sorsa jobban foglalkoztatta, mint Júdásé, aki a bűnével így egyedül marad, és ez az életébe kerül (GOLDSCHMIDT–LIMBECK 1976, 72. o.). Összegezve elmondhatjuk, hogy Máté többnyire hűségesen kezeli a márki hagyományt. Ugyanakkor néhány könnyednek tűnő ecsetvonással újabb színekkel árnyalja Júdás portréját. Szemléletének és ecsetkezelésének az a következménye, hogy Márkéhoz képest sötétebb tónusú az ő Júdás-képe.

Lukács az egyetlen, aki Júdást ténylegesen árulónak (προδοτης) nevezi (6,16), ami olyan személyre utal, aki gondolataiban, érzéseiben már átadta a másikat ellenségei kezébe (BALÁZS 1998, 504. o.). Lukács Júdás megszállottságával indokolja a főpapokkal való kapcsolatfelvételt, amelyről a másik két szinoptikusnál nem hallunk: „...a Sátán pedig bement Júdásba.” (Lk 22,3) Lukácsnál megjelennek ugyanis a dualisztikus világkép bizonyos elemei: Isten és a sátán között kozmikus küzdelem zajlik. Ebben az összefüggésben Júdás az az ember, akinek tanítványi életét birtokba veszi a tisztátalan lélek. Lukács nagyon markánsan azt vallja, hogy egy tanítvány Isten és a sátán kozmikus harca következtében könnyen átkerülhet az istenellenes hatalom szolgálatába. Mindez beleillik Lukács szemléletébe: mind Jézus, mind a tanítványok ki vannak téve a sátán támadásainak. Júdás halálának is ez lesz a legfőbb oka: valaki, aki „közénk”, a tanítványi körbe tartozott (ApCsel 1,18), átáll a másik oldalra, és vezetője lesz azoknak, akik elfogják Jézust.

János evangéliumában egyértelműen folytatódik és kiteljesedik az a tendencia, amely egyre negatívabban állítja be Júdást. Nemcsak az egyes jelenetek súlypontja változik meg, hanem már a könyv egészét uralja az a szemlélet, hogy Júdás kezdettől fogva romlott volt (Jn 6,71), és Jézus feladása természetes módon következett a természetéből. Júdás árulásának János nemcsak a passiótörténet során, hanem már könyve első harmadában hangot ad (BOLYKI 2001, 199. o.). Ebben az evangéliumban fontos a 13,1-től 30-ig tartó szakasz, amelynek egyik rendezőelve az inklúzió: a perikópa Júdással kezdődik (Jn 13,2), és vele is végződik (13,20). Jézus valamennyi tanítványa lábát megmossa. Ez a jelképes cselekedet Júdásra is irányul, és a szótériológiai értelme a 13,8-ban mutatkozik meg: akinek Jézus megmossa a lábát, az kapcsolatba kerül vele (uo. 344. o.). Ennek alapján tehát Júdás is „részesedhetne” Jézusban, ám a következmények azt mutatják, hogy rá ez mégsem érvényes. Ezért látja szükségesnek az evangélista, hogy 13,11-ben Júdást a szabályt erősítő kivételként mintegy kivonja e közösség hatálya alól: „Nem vagytok mindnyájan tiszták.” Jézus tudja, hogy ki fogja elárulni őt. Hasonló módon emeli ki a közösségből Júdást a 13,18a: „Nem mindnyájatokról szólok...” Sőt a folytatásban Zsolt 41,10-nek az asztalközösség árulásszerű felbontásáról szóló igéjét profetikusan idézi is az árulóval kapcsolatban: „Aki az én kenyéremet eszi, az emelte fel ellenem a sarkát.” A képies beszéd után pedig nyíltan is kimondja: valaki el fogja árulni őt (13,21). Péter és a szeretett tanítvány érdeklődésére egyértelművé teszi, kire gondol, hiszen Júdásnak nyújtja át a falatot (13,26). Ez az a pillanat, amikor belemegy Júdásba a sátán (13,27). Jézus sürgeti tanítványát, hogy hamar hajtja végre tettét (13,27). Amikor aztán Júdás kimegy a teremből, az evangélista lakonikus tömörséggel és jelképszerűen megállapítja: „...éjszaka volt.” (13,30) Ez az Istentől elforduló világ igen érzékletes megjelölése.

A hatástörténet fogságában

Júdásnak ezer arcával találkozunk, amikor gyűlölt, démonizált, átok alatt lévő, determinált, megalkuvó, velejéig romlott, lázadó személyisége kerül elénk a hatástörténetben, majd másutt a magányos, a peremre szorult, az örök vándor, a forradalmár entuziaszta, a tragikus hős és áldozat volta rendít meg minket. Elutasítottság és tragikum. Ez a kettősség mint hermeneutikai esszencia tartja Júdás alakját az emberi fantázia folyamatos érdeklődésének terében. A hatástörténetben azonban visszatérő motívumként jelenik meg Júdásnak a zsidósággal való gyakori azonosítása, amely az évszázadok során sajnálatos módon antijudaista, sőt antiszemita érzületeket is keltett. Önmagukat kereszténynek tartó emberek Júdásra hárítják a felelősséget Jézus haláláért.

A hatástörténetet szemlélve a teológiai irodalom és az ige hirdetések vonatkozásában, valamint az ezekhez kapcsolódó művészi ábrázolásokon alapvetően az a dramaturgiai felismerés is meghatározó volt, hogy egy hőssel – Jézussal – szemben szükség van egy antihősre. Ezáltal egyrészt drámai feszültség alakul ki a szereplők között, másrészt lehetőség kínálkozik moralizáló tanítás közlésére: milyen magatartástól kell a keresztény embernek óvakodnia. Júdásnak mint „elrettentő példának” az efféle didaktikus bemutatása uralta a teológiai és művészeti ábrázolásokat a legutóbbi időkig, hiszen a júdási magatartás mind a mai napig az árulás, a beségítés metaforája lett.

A prédikációs gyakorlat (vö. FENSKE–MARTIN 1999, 127. o.), amely tovább színezte a „folyamatos sikkasztásra” tett evangéliumi utalást (Jn 12,6), valamint ennek nyomán az az ikonográfiai szabállyá merevedett nézet, hogy Júdást kezében pénzeszacskóval „kellett” ábrázolni, általánossá tette a vélekedést, hogy az ő sorsára jutnak mindazok, akik nem tisztakezűek. A képzőművészet meglehetősen erőteljesen jeleníti meg a Júdás-lélek és a Júdás-sors determinált összetartozását. A didaktikus szándékból adódó ábrázolások valójában Jézus ellentételezéseként kapnak igazán értelmet. Minél elrettentőbbnek tűnik a rossz, annál erőteljesebben látszik a jó. Minél sötétebb az egyik, annál világosabb a másik. Szellemesen írja Matthias KRIEG és Gabrielle ZANGGER-DERRON, hogy „a Júdás nevű »kontasztanyag« segítségével még tisztábban ragyogott a Szent aurája” (1996, 5. o.).

Azt, hogy Jézus és Júdás két testvér, teológiai és történeti megközelítésben semmiképpen sem lehet állítani. Mindazonáltal irodalmi és művészeti megközelítésben, metaforikus értelemben helye lehet ennek a gondolatnak. Ezeknek a feldolgozásoknak a nézőpontja talán megdöbben minket, talán meg is botránkoztat. Jézus fikcionális példázata a két tékozló fiúról (Lk 15,11–32) is éppen eléggé megbotránkoztató, ugyanakkor igaz. A művészet és az irodalom veszi magának a bátorságot, hogy elgondolkodjon arról, hogy Júdás maga is áldozat lehet, vagy hogy komolyan elismerje Júdás szerepét az üdv történetben.

Elveszett tanítvány

Amit a szépirodalom és a képzőművészet a maga művészi szabadságával ki tud fejezni, az idővel megjelenik a teológiai gondolkodásban is. Helmut GOLLWITZER így fogalmazott: „...a modern teológiai szakirodalom lemond arról, hogy örök kárhozatról beszéljen Júdás kapcsán, mégpedig abból a belátásból fakadóan, hogy a kegyelem hatalma nagyobb a bűn hatalmánál.” (1979, 283. o.)

Vajon valóban elveszett tanítvány Júdás? Olyan értelemben feltétlenül, hogy sorsa történetileg tisztázatlan marad. Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy az újszövetségi hagyomány korántsem egységes Júdás életének végével kapcsolatban. Megkockáztathatjuk azt a hipotézist, hogy Pál, Márk

és János azért hallgat róla, Máté és Lukács beszámolója pedig azért mutat lényeges különbséget, valamint Papiasz azért közöl egy megint csak egészen eltérő beszámolót, mert az ősegyház maga sem tudta pontosan, mi történt Júdással nagypéntek után. Júdás egyszerűen elveszett a tanúk látóköréből. Júdás azonban a többi tanítványhoz hasonlóan megérdemli a későbbi korok elfogulatlan figyelmét. A bibliai szövegek figyelmes vizsgálata adott esetben a tendenciózusan torzító értelmezésektől való elszakadást is eredményezheti.

Jn 17,12-ben az evangélista immár harmadik alkalommal különbözteti meg tudatosan Júdást a többi tanítványtól (KLAUCK 1987, 86–87. o.). A ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας értelmezése és fordítása valóban kulcsfontosságú, hiszen az ἀπόλλυμι gyök kétszer is szerepel a 17,12-ben. Exegetikai eredményként azt fogalmazhatjuk meg, hogy a 17,12 utalása kétségkívül Júdásra vonatkozik, ám nem a kárhozattal kapcsolatban. 10,10-hez visszacsatolva a jó pásztor munkáját és a nyáj biztonságát veszélyeztető tolvaj metaforájával találkozunk. A főpapi ima azonban többet mond Júdásról, mint a 10. fejezet jó pásztorról szóló beszéde. Miközben a „veszedelem fia” – tolvajként – másokat akart elveszejteni, ő maga vált elveszetté. Jézus szerette volna őt is megtartani és megőrizni, ám törekvése nem járt sikerrel. Fontos azonban azt is megjegyeznünk, hogy a Jn 17,12-ben szereplő ἀπώλεια főnevet a legtöbb szótár szintén az ἀπόλλυμι igével hozza kapcsolatba (VARGA 1992, 100. o.), amelynek azonban 'elvesz' jelentése is van (BAUR 1988, 190–191. o.; VARGA 1992, 87–88. o.). Ezért nevezhetjük Júdást „az elveszett tanítványnak” (WENGST 2001, 184. o.). Elveszettsége emberileg azt jelenti, hogy kirekesztette magát a közösségből (DIECKMANN 1991, 255. o.).

Júdás tehát Jézus elveszett tanítványa. Isten titka, hogy rá is érvényes-e Jézusnak az a szava: „... az Emberfia azért jött, hogy megkeresse és megtartsa az elveszettet.” (Lk 19,10) Vagy éppen az, amit a tékozló fiúra mond, hogy „elveszett és megtaláltatott” (Lk 15,24). Ebben a példázatban tehát szintén egy elveszetről van szó, aki azonban megtaláltatott. Egy halottról, aki feltámadott. Reményként Júdással kapcsolatban is megfogalmazhatjuk: lehet, hogy ő is ilyen tékozló fiú? Nem tudjuk biztosan, hogy hazakerült-e az atyai házba. Bizony megtörténhetett, hogy a jó pásztor vállára vette, mint az elveszett bárányt. Jézus programjában – így az Atya üdvtervében – Júdás nem kisebb és nem kevesebb, mint Péter, János vagy a többiek. Személyét azonban idővel a gyűlölet és az előítélet mind ellenszivesebbnek festette át, olyannyira, hogy a „történeti Júdás” alakjából már alig látszik valami. Júdást ezektől a ráarakódott rétegektől szükséges megszabadítani. A hatástörténeti Júdás alakja inkább már csak egy szerep maradt, amely felváltotta az eredeti hús-vér embert, akit a recepciótörténet végleg eltakar a szemünk elől. Végérvényesen elveszett-e Júdás? Lehetett-e Júdásnak reménye? Mennyiben elveszett tanítvány ő?

Felhasznált és ajánlott irodalom

- BALÁZS Károly 1998. *Újszövetségi szómutató szótár*. Logos Kiadó, Budapest.
- BAUER, Walter (szerk.) 1971. *Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur*. Walter de Gruyter, Berlin – New York.
- BAUMBACH, Günther 1963. *Das Verständnis des Bösen in den synoptischen Evangelien*. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin. (Theologische Arbeiten 19.)
- BOLYKI János 2001. „Igaz tanúvallomás”. *Kommentár János evangéliumához*. Osiris Kiadó, Budapest.
- BONHOEFFER, Dietrich 2003. Júdás. Ford. Lőrincz István. *Igehirdető*, XVII. évf. 4. sz. 194–196. o.

- DIECKMANN, Bernhard 1991. *Judas als Sündenbock. Eine verhängnisvolle Geschichte von Angst und Vergeltung.* Kösel, München.
- DÓKA Zoltán 1996. *Márk evangéliuma.* Ordass Lajos Baráti Kör, Budapest.
- FABINY Tamás 2023. *Júdás, az elveszett tanítvány.* Luther Kiadó, Budapest. (Credo könyvek 3.)
- FENSKE, Wolfgang – MARTIN, Birgit 1999. *Brauchte Gott den Verräter? Die Gestalt des Judas in Theologie, Unterricht und Gottesdienst.* Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- GNILKA, Joachim 2000. *Márk.* Ford. Turay Alfréd. Agapé Kiadó, Szeged.
- GOLDSCHMIDT, Hermann Levin – LIMBECK, Meinrad 1976. *Heilvoller Verrat? Judas im Neuen Testament.* Katholisches Bibelwerk, Stuttgart.
- GOLLWITZER, Helmut 1979. Gute Botschaft für Judas Ischarioth. In: uó: *Krummes Holz – aufrechter Gang. Zur Frage nach dem Sinn des Lebens.* Chr. Kaiser, München. 271–296. o.
- GRUNDMANN, Walter 1968. *Das Evangelium nach Lukas.* Evangelische Verlagsanstalt, Berlin. (Theologischer Handkommentar zum Neuen Testament 3.)
- JENS, Walter 2003. *A Júdás-ügy.* Ford. Kerényi Gábor. Ulpius-ház Kiadó, Budapest.
- KLAUCK, Hans-Josef 1987. *Judas – ein Jünger des Herrn.* Herder, Freiburg. (Quaestiones disputatae 111.)
- KRIEG, Matthias – ZANGGER-DERRON, Gabrielle (szerk.) 1996. *Judas. Ein literarisch-theologisches Lesebuch.* Theologischer Verlag, Zürich.
- MACCOBY, Hyam 1992. *Judas Iscariot and the Myth of Jewish Evil.* Free, New York.
- MEISER, Martin 2021. *A Karióti Júdás. Egy közölünk.* Ford. Gercsi Kálmán. JATEPress, Szeged.
- SPINETOLI, Ortensio da 1998. *Máté. Az egyház evangéliuma.* Ford. Turay Alfréd. Agapé Kiadó, Szeged.
- VARGA Zsigmond J. 1992. *Újszövetségi görög–magyar szótár.* Református Zsinati Iroda, Budapest.
- WENGST, Klaus 2001. *Das Johannesevangelium.* 1–2. köt. Kohlhammer, Stuttgart–Berlin–Köln.